Anna Frankiewicz¹

O pojęciu i znaczeniu dziedzictwa niematerialnego oraz o zjawiskach świata współczesnego, które mu zagrażają²

Słowa kluczowe: Konwencja o ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturalnego, dziedzictwo kulturalne, niematerialne dziedzictwo kulturalne, zagrożenia dziedzictwa niematerialnego, ochrona dziedzictwa niematerialnego, światowe dziedzictwo ludzkości, tożsamość kulturowa

Keywords: the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, cultural heritage, intangible cultural heritage, threats of the intangible heritage, safeguarding of the intangible heritage, universal heritage of humanity, cultural identity

Streszczenie

Przełom XX i XXI w. to czas, kiedy uświadomiono sobie, że o znaczeniu, sensie i wartości, jakie reprezentuje dziedzictwo materialne, w gruncie rzeczy decydują elementy niematerialnego dziedzictwa kulturalnego. Celem niniejszego artykułu jest ustalenie, co należy rozumieć przez „dziedzictwo niematerialne” i jakie zjawiska temu dziedzictwu zagrażają. W 2003 r. na forum UNESCO przyjęto Konwencję o ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturalnego, w której zdefiniowano to pojęcie i wskazano na przykładowe przejawy dziedzictwa niematerialnego. Jednak w związku z tym, że świadomość konieczności ochrony tegoż dziedzictwa zrodziła się stosunkowo niedawno, a Konwencja jest pierwszym wiążącym aktem prawa międzynarodowego, jaki dotyczy dziedzictwa niematerialnego, powstaje potrzeba dogłębnego zrozumienia wszelkich aspektów tego zjawiska. Artykuł odwołuje się więc nie tylko do odpowiednich postanowień Konwencji. Przybliża on również stanowisko przedstawicieli doktryny i odwołuje się do opraco-

¹ Autorka jest adiunktem w Zakładzie Prawa Konstytucyjnego i Wyznaniowego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Opolskiego.

² Niniejsza publikacja jest w swym założeniu pierwszą z serii artykułów, które dotyczyć mają zagadnień związanych z niematerialnym dziedzictwem kulturalnym, a które odnosić się będą tak do jego aksjologicznych podstaw, merytorycznych rozwiązań, jak i kwestii procedur podejmowanych dla ochrony tegoż dziedzictwa.

wań dostępnych na stronach NID – instytucji kompetentnej do spraw dziedzictwa kulturalnego, której zadaniem jest realizacja postanowień Konwencji na terytorium RP.

Summary

On the concept and meaning of the intangible cultural heritage and phenomena of the contemporary world that threaten it

At the turn of the XXI century it has been realized that the elements of the intangible cultural heritage in fact determine the meaning, sense and values that are represented by elements of tangible heritage. The purpose of the hereby article is to determine what should be understood by „intangible heritage” and what phenomena pose a threat to this heritage. In 2003, the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage has been adopted by UNESCO, in which Convention the aforementioned concept had been defined and exemplary manifests of intangible heritage had been indicated. However, due to the fact that the awareness regarding the necessity of protection of the aforementioned heritage has appeared only recently and the Convention is the first binding act of international law that relates to intangible heritage, a necessity to thoroughly understand all aspects of the phenomenon arises. Thus, the article refers not only to particular provisions of the Convention. It presents also the standpoint of the representatives of doctrine and refers to studies available on the website of NID – an organization competent in regard to cultural heritage, the purpose of which is the realization of the provisions of the Convention on the territory of the Republic of Poland.

Na początku grudnia 2013 r. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej przyjął jednogłośnie uchwałę o ustanowieniu roku 2014 Rokiem Oskara Kolberga. W bieżącym roku przypada bowiem 200. rocznica jego urodzin. Z badań, których wyniki przedstawił minister kultury i dziedzictwa narodowego, wynika, że ponad 90% Polaków nie wie, kim był Oskar Kolberg³. Tymczasem chodzi o polskiego etnografa, kompozytora i folklorystę o najbogatszym dorobku

³ Wypowiedź ministra, który 9 stycznia b.r. przemawiał na konferencji z okazji Roku Kolberga, wypowiedź dostępna na stronie Biura Obchodów Roku Kolberga, <http://www.kolberg2014.org.pl/pl/2014/aktualnosci/konferencja-z-okazji-roku-kolberga> (8.01.2014). Upřednio minister B. Zdrojewski powierzył organizację tegoż biura Insty-

w dziewiętnastowiecznej Europie. Poświęcił on swoje życie na badanie kultury ludowej z terenu całej przedrozbiorowej Rzeczypospolitej – kraju skazanego na unicestwienie. W trzydziestu trzech tomach monumentalnego dzieła o bezprecedensowym charakterze usystematyzował według regionów rodzimą kulturę ludową⁴. Celem utrwalenia obrazu kultury polskiej było zachowanie tradycji, która – jak uważał Oskar Kolberg – stworzy fundament sprzyjający odrodzeniu Polski⁵.

Wytrwałość we wdrażaniu tej idei w życie i cel przyświecający patronowi 2014 r. każą zastanowić się nad tym, czym jest dziedzictwo kulturalne i z jakich elementów się składa. Powszechnie wiadomo, że dziedzictwo stanowią zabytki, dobra narodowe, dobra kultury. Dbałość o zabytki i inne obiekty wynika stąd, że stanowią one świadectwo dawnych zdarzeń czy minionych epok. Monarchowie i władcy od zawsze skupiali wokół siebie przedstawicieli wiodących nurtów artystycznych, kolekcjonowali rzeźby, obrazy, księgi. Mecenas kultury wspierali twórców z różnych dziedzin artystycznych i o różnorodnych uzdolnieniach. Zwróćmy jednak uwagę, że od wieków obejmuje się ochroną – zarówno nieformalną, jak i instytucjonalną – głównie dobra kultury stanowiące jej materialne przejawy⁶. Najłatwiej jest bowiem uznać znaczenie dla dziedzictwa kulturalnego przedmiotów, które można obejrzeć

tutowi Muzyki i Tańca. Dyrektor instytutu Andrzej Kosowski został koordynatorem obchodów Roku Kolberga.

⁴ Podana liczba odnosi się do dzieła *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*, którego tomy wydane były za życia Oskara Kolberga. Natomiast całość jego spuścizny obejmuje blisko 90 tomów dokumentujących efekty pracy naukowej tego badacza. Były one wydawane w XX w., a także w XXI w. przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, a później przez Instytut im. Oskara Kolberga. Więcej informacji dostępnych na oficjalnej stronie Roku Kolberga: <http://www.kolberg2014.org.pl/pl/2014/aktualnosci/konferencja-naukowa> (1.01.2014) oraz na stronie Instytutu im. Oskara Kolberga: <http://www.oskarkolberg.pl/index.php/site/index> (1.01.2014).

⁵ Informacja zaczerpnięta ze strony Biura Obchodów Roku Kolberga: <http://www.kolberg2014.org.pl/pl/2014/idea> (8.01.2014).

⁶ Krótki opis regulacji prawnych i nieformalnych działań podejmowanych przez Kościół katolicki oraz zakres współdziałania Kościoła z władzami krajowymi w kwestii ochrony dóbr dziedzictwa kulturalnego znaleźć można: A. Frankiewicz, *Miejsce dziedzictwa sakralnego w dziedzictwie narodowym Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Urzeczywistnianie wolności przekonań religijnych i praw z niej wynikających*, „Ekumenizm i integracja”, nr 25, red. S.L. Stadnickieńko, S. Rabiej, Opole 2012, s. 396–400.

lub dotknąć. Tymczasem pierwotną wartość systemów kulturowych stanowią wartości niematerialne, które znajdowały odzwierciedlenie w dziełach materialnych, stworzonych przez przedstawicieli każdej ze społeczności⁷.

Rozwój idei promujących wolności i prawa człowieka przejawiał się w obejmowaniu ochroną prawną kolejnych sfer i przejawów życia ludzi. Z czasem zaczęto dostrzegać także potrzebę ochrony zabytków i innych dóbr świadczących o dorobku dziedzictwa kulturalnego⁸. Jednak dopiero w ostatnich dziesięcioleciach zwrócono uwagę na znaczenie niematerialnego dziedzictwa kulturalnego jako ściśle powiązanego z dziedzictwem materialnym⁹. Czym bowiem byłby zabytek bądź inny obiekt fizyczny, „gdybyśmy nie znali kontekstu jego powstania i funkcjonowania, nie przypisywali mu wartości estetycznych i symbolicznych? [...] Fizyczny byt funkcjonuje także w świadomości społecznej (zarówno indywidualnej, jak i zbiorowej), która czyni go istotnym elementem życia jednostek i społeczności”. To właśnie ta świadomość pozwala zbudować własną tożsamość społeczną i kulturową¹⁰.

⁷ H. Dumin, *Tradycja jest naszym uobecnionym trwaniem w przestrzeni Czasu*, [w:] *Bogactwo kulturowe Polski – identyfikacja dziedzictwa niematerialnego. Twórczość, dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze bogactwem Polski*, „Biuletyn Forum Debaty Publicznej” 2012, nr 11, s. 24.

⁸ Spośród najważniejszych aktów przyjętych w XX w. wymienić można: Konwencję o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej konwencji oraz Protokołem o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego – uchwaloną w Hadze w dniu 14 maja 1954 r.; Konwencję dotyczącą środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury – sporządzoną w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r.; Konwencję o ochronie światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego – podpisaną w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. Rozporządzenie Rady (WE) nr 116/2009 z dnia 18 grudnia 2008 r. w sprawie wywozu dóbr kultury; Dyrektywę Rady 93/7/EWG z dnia 15 marca 1993 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury nielegalnie przemieszczonych z terytorium Państwa Członkowskiego.

⁹ „Dynamiczny związek” dziedzictwa materialnego i niematerialnego, ich wzajemne oddziaływanie oraz związek dziedzictwa niematerialnego z zasadą zrównoważonego rozwoju silnie podkreślone zostały w tekście końcowym Trzeciej Debaty Okrągłego Stołu Ministrów Kultury zwanym też Deklaracją z Istambułu z dnia 17 września 2002 r.; H. Jodełka-Schreiber, *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: idea, prawo, praktyka*, [w:] *Prawna ochrona dziedzictwa kulturowego. Wokół problematyki prawnej zabytków i dzieł sztuki*, t. III, red. W. Szafranski, K. Zalasinska, Poznań 2009, s. 118–119.

¹⁰ A.W. Brzezińska, *Pięć ważnych pytań na temat ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, Dziedzictwo niematerialne: remixuj albo giń?*, „Kultura Enter” 2013, nr 54 – tekst

Początkowo akty prawa międzynarodowego dotyczące dziedzictwa, które nie zmaterializowało się w postaci fizycznej i namacalnej, nie miały charakteru wiążącego¹¹. Należy też zwrócić uwagę na to, że nie posługiwały się pojęciem „dziedzictwa niematerialnego”. Odnosiły się one do „różnorodności kulturowej”, „kultury tradycyjnej” czy „folkloru”. Dopiero w 2003 r. Konferencja Generalna Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury (dalej jako: UNESCO) doprowadziła do przyjęcia umowy międzynarodowej – Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturalnego (dalej jako: Konwencja)¹². W literaturze podkreśla się, że jednym z ważniejszych czynników, który wpłynął na przyjęcie w Konwencji terminu „dziedzictwo niematerialne”, było przypisywanie terminowi „folklor” negatywnego znaczenia i kojarzenia go z tzw. kulturą niższą. Już w 1999 r. w trakcie konferencji w Waszyngtonie¹³, podczas której debatowano nad adekwatnością terminu „folklor”, przedstawiciele ludów tubylczych podkreślali, że jest to dla nich określenie wręcz poniżające. Uzasadniali to w taki sposób, że ich kultura to święte normy wplecione w tradycyjny styl życia oraz w prawne, moralne i kulturowe wartości ich społeczeństw¹⁴.

Twórcy Konwencji z 2003 r. zdecydowali się na objęcie ochroną zjawiska określonego jako „dziedzictwo niematerialne” pomimo tego, że jego znacze-

dostępny na internetowej stronie miesięcznika „Kultura Enter”, <http://kulturaenter.pl/tag/kultura-tradycyjna> (7.01.2014).

¹¹ Do aktów o charakterze *soft law* przyjętych przed Konwencją o ochronie dziedzictwa niematerialnego, które wpłynęły na ustalenia zawarte w Konwencji, zaliczyć można: Rekomendacje dotyczące ochrony kultury tradycyjnej i folkloru z 1989 r. (w zależności od tłumaczenia zwane też Zaleceniami UNESCO dotyczącymi ochrony kultury tradycyjnej i ludowej), Powszechną deklarację UNESCO o różnorodności kulturowej z 2001 r. oraz Deklarację z Istambułu z 2002 r. Więcej na temat treści i znaczenia tych aktów zob. H. Jodełka, *Międzynarodowa ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, „Stosunki Międzynarodowe” 2005, nr 3–4, s. 174; A. Przyborowska-Klimczak, *Rozwój ochrony dziedzictwa kulturalnego w prawie międzynarodowym na przełomie XX i XXI w.*, Lublin 2011, s. 138–144.

¹² Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. (Dz.U. 2011 Nr 172, poz. 1018). Konwencja ta została ratyfikowana i weszła w życie w stosunku do Rzeczypospolitej Polskiej dopiero w 2011 r.

¹³ Celem konferencji było zrewidowanie postanowień Rekomendacji dotyczących ochrony kultury tradycyjnej i folkloru z 1989 r.

¹⁴ H. Jodełka-Schreiber, op.cit., s. 120–122.

nie było słabo ugruntowane w świadomości społeczeństwa, jak i w środowisku prawniczym. Wyjaśnienie go jest więc niezwykle ważne dla zrozumienia istoty tego zjawiska i określenia jego granic. Zabieg ten pozwoli też właściwie dookreślić dopuszczalny stopień ingerencji państwa, dopasować adekwatne metody i instrumenty ochrony dziedzictwa niematerialnego. Dla należytego zrozumienia jego złożoności nie wystarczy jednak poprzestać na przytoczeniu definicji zawartej w Konwencji. W tym celu należy wyjaśnić powiązania pomiędzy poszczególnymi elementami tej definicji oraz nawiązać do szeregu postanowień zawartych w innych częściach Konwencji, włącznie z jej wstępem¹⁵.

Z preambuły poprzedzającej postanowienia Konwencji dowiadujemy się, jakie czynniki zadecydowały o podjęciu się przez społeczność międzynarodową zadania powołania systemu ochrony dziedzictwa niematerialnego. W pierwszym rzędzie wypada zauważyć, iż wskazano na daleko idące związki pomiędzy dziedzictwem materialnym a niematerialnym dziedzictwem kulturalnym i dziedzictwem naturalnym. Zrodziło to potrzebę uzupełnienia dotychczasowych aktów chroniących dziedzictwo materialne o stosowne regulacje międzynarodowe dotyczące dziedzictwa niematerialnego, co powinno przyczynić się do efektywności całego systemu ochrony. Zwrócono uwagę na powszechnie panujące przekonanie o potrzebie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturalnego ludzkości jako czynnika zbliżenia, wymiany i wzajemnego zrozumienia między ludźmi. Wreszcie podkreślono, że dziedzictwo niematerialne stanowi źródło różnorodności kulturowej i gwarancję zrównoważonego rozwoju, a zatem jego ochrona i umożliwienie kultywowania z pewnością przyczyni się do wzbogacenia tej różnorodności oraz do wzmocnienia ludzkiej kreatywności.

Konwencja przyjęła definicję dziedzictwa niematerialnego, stwierdzając w art. 2, że „niematerialne dziedzictwo kulturalne” oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturalnego. To niematerialne dziedzictwo kulturalne, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w rela-

¹⁵ Z uwagi na merytoryczny zakres niniejszego opracowania przedmiotem rozważań w nim podjętych nie będą instrumenty służące ochronie „dziedzictwa niematerialnego”, a jedynie wyjaśnienie, co przez to pojęcie należy rozumieć.

cji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturalnej oraz ludzkiej kreatywności. Zastrzeżono jednocześnie, że Konwencja uwzględnia jedynie takie niematerialne dziedzictwo kulturalne, które jest zgodne z istniejącymi instrumentami międzynarodowymi w dziedzinie praw człowieka, jak również odpowiada wymogom wzajemnego poszanowania między wspólnotami, grupami i jednostkami, oraz zasadom zrównoważonego rozwoju.

Jakkolwiek w ocenie Narodowego Instytutu Dziedzictwa (dalej również jako: NID)¹⁶ – któremu powierzono zadanie propagowania dziedzictwa niematerialnego w zgodzie z postanowieniami Konwencji – przedstawiona definicja dziedzictwa niematerialnego jest spójna, znawcy zagadnienia mają wątpliwości co do jej zakresu. Wielu z nich podkreśla potrzebę przyjęcia na gruncie polskiego systemu prawa takiej definicji tegoż dziedzictwa, która będzie najkorzystniejsza z punktu widzenia krajowych instrumentów o charakterze administracyjnym czy finansowym, jakie będą tworzone dla ochrony i aktywizacji dziedzictwa niematerialnego¹⁷.

Problem ze zrozumieniem definicji dziedzictwa niematerialnego i odkodowaniem właściwego jej zakresu ujawnił się w praktyce państw, które o wiele szybciej ratyfikowały tekst Konwencji. Zgłaszały one co do jej postanowień swoje wątpliwości. Wskutek czego kilka z debat Międzyrządowego Komitetu do spraw Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturalnego¹⁸ dotyczyło interpretacji definicji „dziedzictwa niematerialnego”¹⁹. Problematyczny stał

¹⁶ Narodowy Instytut Dziedzictwa to instytucja kultury, która powstała 1 stycznia 2011 r. Została ona utworzona w drodze zarządzenia ministra kultury i dziedzictwa narodowego na bazie Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków. Zatrudnia ekspertów z zakresu dziedzictwa kulturowego, wspomagających ministra kultury i dziedzictwa narodowego w realizacji przyjętych przez Rzeczpospolitą Polską zobowiązań międzynarodowych odnoszących się do dziedzictwa; jest propagatorem polskiego dziedzictwa w kraju i na świecie; m.in. przygotowuje wnioski o wpis polskich obiektów na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.

¹⁷ J. Bartmiński, *Głos w dyskusji*, [w:] *Bogactwo kulturowe Polski...*, s. 10 i 31–32; A.W. Brzezińska, op.cit.

¹⁸ Skład, zadania i kompetencje Komitetu uregulowane zostały w art. 5–9 Konwencji.

¹⁹ W efekcie prac Międzyrządowych Komitetów obradujących w 2009 r. w Abu Dhabi i w 2010 r. w Nairobi podjęto się wyjaśnienia różnorodnych wątpliwości powstałych w związku z automatycznym „kopiowaniem wzorców dotyczących rozumienia dziedzictwa

się zwrot „element (zjawisko) dziedzictwa niematerialnego”, który nie został co prawda użyty w samej definicji, ale w dalszych postanowieniach Konwencji. W przyjętych w Abu Dhabi dyrektywach wykonawczych wyjaśniono, iż poszczególne elementy (zjawiska) dziedzictwa niematerialnego powinny spełniać warunki zawarte w definicji tegoż dziedzictwa, zawartej w art. 2.1. Podkreślono konieczność respektowania miejscowych zwyczajów, „a szczególnie tych mających aspekt pewnej tajemnicy i sacrum. Dokument zwraca uwagę, by podejmowane działania nie wpływały na dekontekstualizację danego zjawiska czy nie pozbawiały go naturalnego wyrazu oraz nie wykluczały z normalnego funkcjonowania. Dalej przestrzega przed jakąkolwiek dyskryminacją natury politycznej, socjalnej, etnicznej, religijnej, językowej czy płciowej, a także nadużyciami dotyczącymi miejscowych tradycji oraz możliwościami zbytnej komercjalizacji i niezrównoważonej turystyki”²⁰.

Powyższe wyjaśnienia należy odnieść do przejawów dziedzictwa niematerialnego, za które Konwencja uważa:

- a) tradycje i przekazy ustne, w tym w język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturalnego,
- b) sztuki widowiskowe,
- c) zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne,
- d) wiedzę i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata, umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

W literaturze wskazuje się, że dziedzictwo niematerialne to szereg zjawisk, całe bogactwo różnorodnych przejawów kultury. W wymiarze materialnym elementy te nie istnieją, a pomimo to stanowią niezwykle istotną część dziedzictwa kulturalnego. Są one wykreowane przez człowieka, jako wyraz jego stosunku do otaczającej rzeczywistości. Dziedzictwo to łączy naszą przeszłość, poprzez teraźniejszość, z przyszłością²¹. Poszczególnym członkom danej społeczności zapewnia poczucie tożsamości i przynależności do wspólnoty bądź

materialnego” utrwalonych przy implementacji Konwencji o ochronie światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, S. Ratajski, *Głos w dyskusji*, [w:] *Bogactwo kulturowe Polski...*, s. 15.

²⁰ Ibidem, s. 17.

²¹ *Pytania i odpowiedzi na temat niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, s. 1 i 2, materiał przygotowany pod auspicjami UNESCO, dostępny na stronie NID poświęconej dziedzictwu niematerialnemu, niematerialne.nid.pl (30.12.2013).

grupy. Kształtuje ich świadomość na temat swego pochodzenia i jego ciągłości w czasie. Stąd przekazywanie dziedzictwa potomkom jest tak istotne. Daje to przekonanie o niezniszczalności pewnych wartości, jakim hołduje określona grupa. Dlatego też – zgodnie z duchem Konwencji – najbardziej właściwymi do identyfikowania elementów dziedzictwa niematerialnego i decydowania o potrzebie ich ochrony są wspólnoty, grupy bądź w niektórych przypadkach jednostki, które to dziedzictwo praktykują i pielęgnują. Wskazanie przez te podmioty określonych zjawisk jako ważnych, cennych i odzwierciedlających własne dziedzictwo decyduje o jego społecznej wartości²².

Celem propagowania elementów dziedzictwa niematerialnego poszczególnych grup społecznych jest doprowadzenie do wzajemnego zrozumienia, poszanowania odmienności i umożliwienia dialogu międzykulturowego pomiędzy nimi²³. Może się też zdarzyć tak, że skutkiem tych działań będzie odkrycie przez wspólnoty, iż inne wspólnoty lub grupy kultuwują te same bądź podobne formy dziedzictwa²⁴.

²² UNESCO w przygotowywanych informatorach wskazuje, iż społeczna wartość dziedzictwa niematerialnego może – choć nie musi – przełożyć się na wartość gospodarczą bądź to w postaci wiedzy i umiejętności przekazywanych wewnątrz społeczności, bądź wynikającego z nich produktu końcowego. Tu za przykład podaje się handel rękodziełem czy konsumpcję wytworzonych metodami naturalnymi produktów farmaceutycznych. Najważniejszą bezpośrednią wartością ekonomiczną jest jednak rozwój danej społeczności, który nie byłby możliwy bez uformowania się poczucia tożsamości i ciągłości kulturowej, które stymuluje spójność społeczną wspólnoty. Można też mówić o wartości pośredniej, którą przynosi przekazywanie wiedzy za pomocą nieformalnych sposobów. Decyduje o niej także wpływ „jaki dziedzictwo wywiera na inne sektory gospodarki oraz potencjał, jaki posiada i wykorzystuje do zapobiegania konfliktom, które stanowią główne obciążenie dla rozwoju”; zob. *ibidem*, s. 3.

²³ Dowodem na to, że wzajemne zrozumienie jest realną, aktualną potrzebą niech będzie przykład prezentera programu *The Ridicu List* nadawanego przez telewizję CNN, który po krótkiej emisji filmu pokazującego Polaków z Buffalo podczas święta Dyngus Day omal nie popłakał się ze śmiechu i podczas trwającego kilka minut chichotu parokrotnie powtórzył, że to jest „takie głupie”. Pod naciskiem Polonii i groźbą bojkotu CNN prezenter został zmuszony do wytłumaczenia się ze swego niewłaściwego zachowania na wizji. Zob. http://www.wiadomosci24.pl/artykul/amerykanski_prezenter_cnn_wysmial_na_wizji_smigusdyngus_video_230301.html (14.01.2014), <http://www.dziennik.com/wiadomosci/artykul/anderson-cooper-wysmiewa-smigus-dyngus> (14.01.2014).

²⁴ *Pytania i odpowiedzi...*, s. 1; *Czym jest niematerialne dziedzictwo kulturowe* – wyjaśnienia udostępnione na stronach NID, http://niematerialne.nid.pl/Dziedzictwo_niematerialne

Znawcy tematu i osoby działające na rzecz propagowania dziedzictwa zwracają uwagę, iż dziedzictwo niematerialne jest w obecnych czasach zagrożone w dużo większym stopniu niż onegdaj. Tempo zmian w perspektywie ogólnoswiatowej uległo zdecydowanemu przyspieszeniu. Mechanizacja, komputeryzacja, powstanie możliwości przesyłania w krótkim czasie informacji na odległość (Internet i telefonia komórkowa) z jednej strony stanowią potencjalne udogodnienie w propagowaniu wartości istotnych dla osób kultywujących tradycje. Z drugiej jednak strony zjawiska te sprzyjają zalewowi błahymi treściami kultury masowej, zanikowi autorytetów i kryzysowi wartości etycznych²⁵. Szybko zachodzące zmiany stanowią realne ryzyko, że określone, rodzime zjawiska kultury niematerialnej zanikną, zanim zostaną przekazane następnym pokoleniom²⁶. Ich symbolika i znaczenie tracą swoją wartość, po czym zostaną zastąpione potencjalnie atrakcyjniejszymi – choć niemającymi zakorzenienia w historii, religii czy tradycji – formami obcej kultury²⁷. To z kolei grozi rozpadem więzi i zanikiem poszczególnych grup czy społeczeństw.

ne (7.01.2014). Zwróćmy uwagę, że wiele zjawisk stanowiących dziedzictwo niematerialne kultywowanych jest przez wspólnoty lub grupy zamieszkujące przylegające do siebie terytoria, sąsiadujące państwa albo też państwa, na których terenie występują podobne warunki do rozwoju pewnych tradycji. Przykładem niech będzie „Sztuka rzeźbienia krzyży i ich symbolika” zgłoszone przez Litwę i Łotwę – <http://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/dziedzictwo-niematerialne/lista-dziedzictwa-niematerialnego/europa-i-ameryka-polnocna/litwalotwa> (7.01.2014). Nad wyraz często wskazywanym przykładem jest „Sokolnictwo” zgłoszone jako dziedzictwo przez wiele krajów. „Na przykład w Mongolii, Maroku, Katarze, Arabii Saudyjskiej i Zjednoczonych Emiratach Arabskich sokolnicy zabierają na pustynię swoje dzieci i uczą je, jak oswajać ptaki. Sokolników pochodzących z różnych krajów łączą wspólne wartości, tradycje i praktyki podobne na całym świecie, w tym zwłaszcza metody szkolenia ptaków, sposób zajmowania się nimi i nawiązywania więzi emocjonalnej, a także wykorzystywany sprzęt. W związku z sokolnictwem powstało szersze dziedzictwo kulturowe, które obejmuje stroje, tradycje kulinarne, śpiew, muzykę, poezję, tańce oraz zwyczaje pielęgnowane przez społeczności i kluby, które zajmują się sokolnictwem”, <http://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/dziedzictwo-niematerialne/listy-dziedzictwa-niematerialnego/kraje-arabskie/arabia-saudyjska> (7.01.2014).

²⁵ H. Dumin, op.cit., s. 26.

²⁶ J. Włodarczyk, *UNESCO a ochrona dziedzictwa niematerialnego*, „Zabytki i prawo” 2012, nr 5–6, s. 21.

²⁷ Typowym przykładem zagrożenia tego typu w Polsce jest wypieranie tradycyjnych Zaduszek przez amerykańskie święto Halloween.

Wśród zagrożeń dla dziedzictwa niematerialnego wymienia się:

- globalizację prowadzącą do ujednolicania wzorców kulturowych i zaniku lokalnych treści kultury;
- migracje ludności skutkujące oderwaniem jednostek od własnej społeczności i jej dziedzictwa, co utrudnia bądź uniemożliwia jego praktykowanie, rozmywa to dziedzictwo poprzez wprowadzenie nowych wzorców lub prowadzi do całkowitego ich przyswojenia jako swoich;
- urbanizacja, która przyspiesza zjawisko migracji, powodować może niebezpieczeństwo zaniku dziedzictwa historycznych miast wskutek jego niezrozumienia przez napływającą ludność;
- industrializacja skutkująca nieopłacalnością wyrabiania produktów dawnymi, bardziej pracochłonnymi i mniej ekonomicznymi metodami, oraz doprowadzająca do zaniku tradycyjnej wiedzy i umiejętności rękodzielniczych i rzemieślniczych;
- pogarszanie warunków społeczno-ekonomicznych, co przekierowuje uwagę ludzi na zagwarantowanie warunków bytowych, uniemożliwia organizację wydarzeń związanych z dziedzictwem niematerialnym;
- zanik przekazu międzypokoleniowego wynikający z braku zainteresowania dziedzictwem młodego pokolenia, który doprowadza do jego utraty, zwłaszcza w sytuacji, gdy żyje ostatnia osoba posiadająca specyficzną wiedzę bądź umiejętności, których nie ma komu przekazać (przykładem jest śmierć w 2004 r. ostatniej Chinki na świecie znającej *nushu* – tajny język kobiet, jakim posługiwały się one między sobą od 400 lat w celu wyrażenia myśli i uczuć, jakie chciały ukryć przez mężczyznami²⁸);
- nadmierny ruch turystyczny, wskutek którego rytuały i uroczystości stanowiące pierwotnie wyraz kultywowania dziedzictwa niematerialnego przerodzą się w spektakle rozrywkowe odgrywane przed turystami (przykładów można mnożyć wiele, jednym z najpopularniejszych jest indonezyjska wyspa Bali)²⁹.

²⁸ A. Przyborowska-Klimczak, op.cit., s. 160, przypis 47.

²⁹ *Zagrożenia dla żywotności niematerialnego dziedzictwa kulturowego* – tekst dostępny na stronie NID, http://niematerialne.nid.pl/Dziedzictwo_niematerialne/zagrozenia-dla-dziedzictwa (7.01.2014).

Powyżej wymienione zjawiska stanowią zagrożenie, ponieważ czynią realnym niebezpieczeństwo zaniku dziedzictwa niematerialnego. Co jednak wydaje się bardzo ciekawe, definicja dziedzictwa zawarta w Konwencji została sformułowana tak, aby nawet instrumenty ochrony w niej przewidziane nie stanowiły zagrożenia dla dziedzictwa³⁰. Artykuł 2 Konwencji przewiduje bowiem, że niematerialne dziedzictwo kulturalne, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią. Tym samym możemy powiedzieć, że Konwencja ma chronić dziedzictwo żywe. W żadnym razie nie chodzi o przywracanie kulturowania zjawisk, które już zanikły bądź odrodziły się po pewnym okresie całkowitego o nich zapomnienia. Przetrwanie dziedzictwa niematerialnego, jego kontynuowanie oznacza, że jest ważne dla tych, którzy je praktykują. Czasowy zanik określonych tradycji wskazuje na to, iż w pewnym momencie depozytariusze dziedzictwa uznali je jako niedające poczucia tożsamości, przez co niewarte kontynuacji i przekazywania następny pokoleniom. Ochrona polegać ma na dbałości o trwanie międzypokoleniowego przekazu wiedzy, praktyk i umiejętności, w trakcie którego dochodzić może jednak do przekształcenia dziedzictwa pod wpływem aktualnych warunków społecznych i okoliczności. Dziedzictwo niematerialne jest więc tradycyjne i współczesne zarazem. Ze swej natury jest ono zmienne, poszczególne jego zjawiska bądź to ulegają uwydatnieniu, bądź zanikają, dając wcześniej początek nowym formom wyrazu³¹. Przyjmuje się, że uznawanie przez spo-

³⁰ Konwencja przewiduje ochronę na poziomie krajowym i na poziomie międzynarodowym. W odniesieniu do pierwszego z wymienionych poziomów przewiduje, że: „Każde Państwo-Strona [...] zobowiązane jest określić i zdefiniować różne elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego znajdującego się na jego terytorium. W artykule 12 Państwa-Strony nałożony został obowiązek sporządzania rejestrów niematerialnego dziedzictwa kulturowego znajdującego się na ich terytorium. Na poziomie międzynarodowym tworzy się natomiast trzy listy: Reprezentatywną Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturalnego Ludzkości, Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturalnego Wymagającego Natychmiastowej Ochrony oraz Rejestr programów, projektów i działań na rzecz ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, które najlepiej odzwierciedlają zasady i cele Konwencji. Odnotowywane są zatem jedynie te programy, które mogą służyć jako przykłady godne naśladowania i być rozpowszechniane jako dobre praktyki w zakresie ochrony dziedzictwa”; A. Przyborska-Klimczak, op.cit., s. 153–161. Wpisanie danego elementu dziedzictwa na listę krajową jest też warunkiem wstępnym i niezbędnym do ubiegania się o jego ujęcie na jednej z list prowadzonych przez UNESCO.

³¹ *Pytania i odpowiedzi...*, s. 2.

łeczności, grupy i jednostki określonego elementu dziedzictwa za wartościowy determinuje ich działania nakierowane na jego przekazanie potomnym. Nie muszą to wcale być zjawiska oryginalne ani wyjątkowe. Chęć kontynuacji przekazu z pokolenia na pokolenie świadczy natomiast o tym, iż dziedzictwo to odgrywa ważną rolę w procesie scalania danej społeczności i utrzymywania wewnątrznych więzi. Poszczególne zjawiska dziedzictwa wzmacniają poczucie przynależności do określonej wspólnoty narodowej, etnicznej czy religijnej i określają miejsce ich członków w świecie. Przyjmuje się, że tak długo jak w żywych, zmieniających się przejawach dziedzictwa niematerialnego pozostanie ten sam „rdzeń znaczeniowy kodujący określony system wartości”, tak długo przetrwa tożsamość danej społeczności³².

Ze względu na potrzebę przekazywania dziedzictwa żywego należy szczególnie uważać, aby arbitralne decyzje władz publicznych nie doprowadziły do zniekształcenia wartości tego dziedzictwa bądź do jego „zamrożenia”, które uniemożliwi dalszy jego rozwój. W myśl art. 2 ust. 3 konwencji „ochrona” oznacza środki mające na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturalnego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmacnianie i przekazywanie. Celem przewidzianych tu instrumentów jest umożliwienie trwania wielopokoleniowego procesu przekazywania dziedzictwa. Ochrona nie może być zatem rozumiana jako „zabezpieczanie” lub „konserwacja” w tradycyjnym – dla dziedzictwa materialnego – rozumieniu³³. Konwencja przewiduje nieodzowną rolę depozytariuszy dziedzictwa niematerialnego w procedurach mających na celu jego ochronę. Zgodnie bowiem z art. 15 każde państwo-strona dąży do zapewnienia jak najszerszego udziału wspólnot, grup oraz, gdy to właściwe, jednostek, które tworzą, zachowują i przekazują następnym pokoleniom takie dziedzictwo, a także do aktywnego włączania ich w zarządzanie nim. „Niematerialne dziedzictwo kulturalne jest zakorzenione we wspólnotach, oznacza to, iż może zostać uznane za element tożsamości i tradycji określonych wspólnot tylko i wyłącznie przez nie same i za ich zgodą”³⁴.

³² *Czym jest niematerialne dziedzictwo...*

³³ *Pytania i odpowiedzi...*, s. 1.

³⁴ *Krajowa Lista Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego*, s. 2. Dokument przygotowany przez NID, dostępny pod nazwą Krajowa lista – PEŁNY PAKIET MATERIAŁÓW na stronie http://niematerialne.nid.pl/Ochrona_dziedzictwa/Wytyczne (8.01.2014).

W związku z wymogiem podtrzymania procesu przekazu poszczególnych elementów dziedzictwa niematerialnego pozostaje potrzeba zainteresowania nimi młodego pokolenia. Zwrócono na to uwagę już w preambule Konwencji, przekonując o konieczności budowania wśród młodszych pokoleń świadomości, że niematerialne dziedzictwo kulturalne i jego ochrona mają istotne znaczenie. Zadanie to może realizować zarówno rodzina i społeczność lokalna, jak też organy władzy publicznej. Ci pierwsi – poprzez dawanie dobrego przykładu własnym zaangażowaniem w kultywowanie dziedzictwa niematerialnego, poprzez przekazywanie wiedzy w codziennych rozmowach, wyjaśnianie znaczeń określonych zachowań. Tego typu działań nie da się wymusić środkami prawnymi. Powinny one wynikać z chęci i woli członków społeczności najbliższej młodemu człowiekowi. Podtrzymywanie zainteresowania dziedzictwem niematerialnym, angażowanie młodzieży w różnorodne inicjatywy pozwoli im poczuć z nim związek i dostrzec jego wartość. W przeciwnym razie młode pokolenie przesiąknie popularyzowaną przez mass media kulturą zachodnią oferującą łatwe treści i łatwe rozwiązania³⁵. Jeśli natomiast chodzi o możliwe działania, jakie mogą podejmować organy państwowe, to Konwencja w art. 14 wyraźnie wskazuje, że należy zapewnić, aby niematerialne dziedzictwo kulturalne było uznawane, szanowane i promowane w społeczeństwie, w szczególności poprzez [...] konkretne programy mające na celu edukację, podnoszenie świadomości i upowszechnianie informacji skierowane do ogółu społeczeństwa, w szczególności do młodzieży.

Struktura i mechanizmy przewidziane w Konwencji o ochronie dziedzictwa niematerialnego w pewnej mierze i w pewnym stopniu są odwzorowaniem Konwencji o ochronie światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z 1972 r. Przykładem zastosowania podobnych instrumentów ochrony są listy, na które wpisuje się zgłoszone przez państwa-strony elementy dziedzictwa – w zależności od konwencji – niematerialnego, materialnego i naturalnego. W literaturze zauważa się, że wprowadzona w Konwencji z 1972 r. hierarchiczność, skutek której na Listę Światowego Dziedzictwa wpisać można było obiekty najwybitniejsze, odznaczające się wyjątkową uniwersalną wartością, faworyzowała podział świata na centra i prowincje. Tym ra-

³⁵ Zagrożenia dla żywotności niematerialnego dziedzictwa...

zem społeczności międzynarodowej przyświecał cel propagowania równości i równoważności wszystkich kultur, narodów i społeczności³⁶. Konwencja, w której preambule zauważono, iż dziedzictwo niematerialne stanowi czynnik zbliżenia i wzajemnego zrozumienia między ludźmi, nie przewidyuje wartościowania i hierarchizowania elementów tegoż dziedzictwa. Podkreśla ona natomiast znaczenie dziedzictwa żywego, istotnego dla poczucia tożsamości i ciągłości grup z nim związanych. Dziedzictwo niematerialne zasługujące na ochronę to dziedzictwo praktykowane, przekazywane i tworzone na nowo³⁷.

Można śmiało powiedzieć, że wprowadzenie Konwencji o ochronie dziedzictwa niematerialnego zapoczątkowało zjawisko polegające na przewartościowaniu znaczenia definicji dziedzictwa kulturalnego. Aktualnie zakres tej definicji powinien wyjaśniać nam, jakie jest „znaczenie tego, co niematerialne, dla pełnego zrozumienia sensu jego części materialnej”³⁸. Tym samym dziedzictwo niematerialne doczekało się przyznania mu należnej roli i miejsca. W obecnej chwili najważniejsze zadanie w zakresie ochrony dziedzictwa niematerialnego przypadać będzie instytucjom kultury i organizacjom społecznym, które w swych działaniach i decyzjach powinny zwracać baczną uwagę na uwzględnianie wszelkich niuansów decydujących o oryginalności dziedzictwa niematerialnego i o jego odmiennym charakterze w porównaniu z dziedzictwem materialnym. Wydaje się, że w Rzeczypospolitej Polskiej – pomimo pierwotnych trudności³⁹ – potrzeba ta została zauważona. Można wskazać na wiele cennych inicjatyw w postaci sympozjów, warsztatów czy dyskusji, podczas których dochodzi do wymiany zdań i doświadczeń między urzędnikami a praktykami i działaczami⁴⁰. Co istotne,

³⁶ S. Ratajski, op.cit., s. 15.

³⁷ J. Włodarczyk, op.cit., s. 21–22.

³⁸ H. Jodelka-Schreiber, op.cit., s. 116.

³⁹ Chodzi tu o utożsamianie przez Ministerstwo KiDN dziedzictwa niematerialnego z zabytkami oraz o propozycje powierzenia zadań związanych z ochroną dziedzictwa niematerialnego konserwatorom zabytków; na fakt ten zwracał uwagę profesor J. Bartmiński; zob. op.cit., s. 11 i 33–34.

⁴⁰ Zob. np. Sprawozdanie z Warsztatów dla ekspertów organizacji pozarządowych i instytucji kultury w sprawie Konwencji UNESCO o ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 r., Lublin, 25–26 października 2012 r. Sprawozdanie dostępne w formacie PDF, do ściągnięcia na portalu internetowym KulturaLudowa.pl, <http://www.kulturalu->

spotkania te organizowane są nie tylko przez organy i instytucje, do których statutowych zadań należy zajmowanie się dziedzictwem kulturalnym⁴¹. Sytuacja ta świadczy o tym, że wiele środowisk przejawia troskę o utrzymanie tożsamości kulturowej wspólnot, grup i jednostek zamieszkujących Polskę.

Literatura

- Bartmiński J., *Głos w dyskusji*, [w:] *Bogactwo kulturowe Polski – identyfikacja dziedzictwa niematerialnego. Twórczość, dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze bogactwem Polski*, „Biuletyn Forum Debaty Publicznej” 2012, nr 11.
- Brzezińska A.W., *Pięć ważnych pytań na temat ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*. „Dziedzictwo niematerialne: remixuj albo giń?”, „Kultura Enter” 2013, nr 54.
- Dumin H., *Tradycja jest naszym uobecnionym trwaniem w przestrzeni Czasu*, [w:] *Bogactwo kulturowe Polski – identyfikacja dziedzictwa niematerialnego. Twórczość, dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze bogactwem Polski*, „Biuletyn Forum Debaty Publicznej” 2012, nr 11.
- Frankiewicz A., *Miejsce dziedzictwa sakralnego w dziedzictwie narodowym Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Urzeczywistnianie wolności przekonań religijnych i praw z niej wynikających*, „Ekumenizm i integracja”, nr 25, red. S.L. Stadniczeńko, S. Rabiej, Opole 2012.
- Jodełka H., *Międzynarodowa ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, „Stosunki Międzynarodowe” 2005, nr 3–4.
- Jodełka-Schreiber H., *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: idea, prawo, praktyka*, [w:] *Prawna ochrona dziedzictwa kulturowego. Wokół problematyki prawnej zabytków i dzieł sztuki*, t. III, red. W. Szafrński, K. Zalasinska, Poznań 2009.
- Przyborowska-Klimczak A., *Rozwój ochrony dziedzictwa kulturalnego w prawie międzynarodowym na przełomie XX i XXI w.*, Lublin 2011.
- Ratajski S., *Głos w dyskusji*, [w:] *Bogactwo kulturowe Polski – identyfikacja dziedzictwa niematerialnego. Twórczość, dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze bogactwem Polski*, „Biuletyn Forum Debaty Publicznej” 2012, nr 11.

dowa.pl/widok/276/2688 (7.02.2014). Na stronach KulturaLudowa.pl można znaleźć wiele innych informacji o spotkaniach ekspertów dotyczących dziedzictwa niematerialnego.

⁴¹ Przykładem jest zorganizowanie przez Pałac Prezydencki dnia 20 września 2011 r. debaty *Bogactwo kulturowe Polski – identyfikacja dziedzictwa niematerialnego. Twórczość, dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze bogactwem Polski*.

Schreiber H., *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: idea, prawo, praktyka*, [w:] *Prawna ochrona dziedzictwa kulturowego. Wokół problematyki prawnej zabytków i dzieł sztuki*, t. III, red. W. Szafrąński, K. Zalasieńska, Poznań 2009.

Włodarczyk J., *UNESCO a ochrona dziedzictwa niematerialnego*, „Zabytki i prawo” 2012, nr 5–6.